

XVI. YÜZYIL OSMANLISINDA BİR EHL-İ SÜNNET MÜDAFİİ: BİRGİVÎ MEHMED EFENDİ

Huriye MARTI*

AN AHL SUNNA DEFENDER IN SIXTEENTH-CENTURY OTTOMAN: BIRGIWI MEHMED EFENDI

Being considered as the golden age of Ottomans, the 16th century accommodates the regression seeds in itself with the political, economical, social and religious problems occurred especially in its second half. Birgiwi Mehmed Efendi had a distinct position among the people who were anxious and tried to produce solutions about the disintegrations met at every field of the social life. Having been educated in classical Ottoman education system and having taught for years as a member of this system, Mehmed Efendi stated that the lifestyle going away from the principles stipulated by Kuran and Sunna, and the religious insensitivity increasing every day took place at the base of these problems. Ending this degeneration would only be possible by penetrating inside the faith and worship world and cleaning the bidats aroused great interest among the people. The fact that Birgiwi placed himself against the bidat concept was the Ahl Sunna Way. Here, at this point, his guidance and reconciliation activities about teaching Ahl Sunna belief to extensive crowds and his insistent emphasize relating to the necessity of worship and moral to be arisen on a reliable faith foundation present great importance.

Osmanlı Devleti'nin bütün müesseseleri ile kemale ulaştığı ve ihtişamı yaşadığı XVI. yüzyılda ilim ve fikir dünyasının en belirgin simalarından birisi olan Birgivî Mehmed Efendi (929/1523-981/1573), Kânûnî Sultan Süleyman'ın (974/1566) saltanat yıllarında dünyaya gelmiş ve ilk adımlarını babası Pîr Ali Efendi ile birlikte attığı klâsik medrese tahsilini tamamlayarak, II. Selim (982/1574) döneminin sonlarına kadar uzayan bir zaman diliminde müderrislik yapmıştır.¹ Sahip olduğu

* Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. hmarti@selcuk.edu.tr

¹ Birgivî Mehmed Efendi'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali b. Bâlî, *el-ikdü'l-Manzûm fî Zikri Efdâilî'r-Rûm*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Böl., no: 4597, vr. 82a; Cenâbî Mustafa Efendi, *el-Aylemü'z-Zâhir fî Ahvâli'l-Evâil ve'l-Evâhir*, Nuruosmaniye Ktp., no: 3100, vr. II/425a; Atâî, Nev'izâde, *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmilîti's-Şekâik*, Neşre hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul 1989, s. 179; Peçevî, İbrahim, *Târîh-i Peçevî*, I-II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1283, I/467; Ayvansarâyî, Hafız Hüseyin, *Mecmûa-i Tevârih*, Haz. Vahid Çabuk-Fahri Derin, İÜEF Yay., İstanbul 1985, s. 16; Muallim Naci, *Esâmî*, Mahmûd Bey Matbaası, İstanbul 1308, s. 83; Şemseddin Samî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, I-VI, Mihran Matbaası, İstanbul 1306, II/1284; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, I-IV, İstanbul 1971, IV/121; Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yay., İstanbul 1972, I/284; Uzunçarşılı, İ. Hakki, *Karesi Meşâhîri*, Karesi 1342, I/8; Yüksel, Emrullah, "Birgivî", *DİA*, VI/192.

birçok maddî ve manevî imtiyazın yanı sıra, ilk vazifesini de İstanbul'da almış olmasına rağmen, ilim hayatını Birgi gibi başkentten uzak, sakin bir kasabada sürdürmeyi tercih eden bu mütevacı âlimin, kısa zamanda Osmanlı ülkesinin en uzak noktalarında bile işitildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Mehmed Efendi, ortak niteliklere sahip tek bir kesimi muhatap kitle olarak alma mecburiyetini hissetmemiş, çok yönlü yeterliği ile bir yandan başta şeyhülislâm Ebussuûd Efendi (982/1574) olmak üzere memleketin ileri gelen ilim çevrelerine hitap ederek, onlarla gayet ciddi fikhî ve fikrî tartışmalar sürdürmüş, diğer yandan halkın diliyle konuşarak onların iman, ibadet ve ahlâk hususundaki eksiklerini gidermeye yönelik kitaplar yazmıştır. Yanlış gördüğünü derhal düzeltme ve bildiği doğruyu çekinmeden söyleme gayretiyle bütünleşerek, “münkerâtın men etme”yi hayatının ana gayesi edinen eleştirel tavrının temelinde, bid’atlardan arınmış Ehl-i sünnet yoluna davet yer almaktadır. İşte bu noktada onun bir Ehl-i sünnet hâdimi olarak tedris, telif ve irşad faaliyetleri ile sarf ettiği yoğun çaba incelenmeye değerdir. Ancak daha öncesinde yaşadığı dönemin karakteristik özellikleri arasında yer alan *bid’at görüşlere karşı Sünnilîği yerleştirme* faaliyetlerine kısaca göz atmayı anlamlı buluyoruz.

I- XVI. YÜZYIL OSMANLI SİSTEMİNDE EHL-İ SÜNNET YAPILANMASI

Osmanlılar XVI. yüzyılda İslâm dünyası içinde beliren Şii eğilimlere karşı Sünnî İslâm topluluğunun önderliğini üstlenmekteydi. Yavuz Sultan Selim'in (926/1520) doğu ve güneye yaptığı taarruzlar Osmanlı Devleti'nin şeklini tamamen değiştirmiş ve topraklarını iki misline çıkarmıştı. Çaldıran Zaferi bölgedeki diğer Sünnî devletlerin de rahatlamasına sebep olmuş, Şiiğin Anadolu'daki gücü yok edilmiş, İran Safevî Devleti'ne ağır bir darbe vurulmuştu.²

Ancak Macar sorunu yüzünden doğu ile ilgilenilmemesini fırsat bilen Safevî iktidarı, Anadolu'daki Alevî Türkmen aşiretlerini tahrik ederek ayaklanmalara neden olmaya başlamıştı.³ Silahlı çatışmanın gerisinde sürdürülen ideolojik mücadele sona ermemiş ve Sultan Süleyman'ın tahta çıkması ile iç isyanlar şeklinde patlak vermişti. Başta Canberdi Gazâlî olmak üzere siyasî sebeplerle ayaklanan yöresel idarecilerin yanı sıra,⁴ Anadolu'da yaşanan Alevî Türkmen isyanlarının da devleti meşgul ettiğini⁵ ve ordunun yönünü İran'a doğru çevirdiğini görmekteyiz. Mehdi bekleme temayülleri güçlü olan, sûfiyâne cereyanların canlı ve taşkın etkisi ile her an merkezî idareye karşı ayaklanmaya hazır durumdaki bu Türkmen aşiretleri arasında dinî-siyasî propaganda-

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I-iV, TTK Yay., 4. Baskı, Ankara 1983, II/265 vd.; Küçükdağ, Yusuf, “Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri”, *Osmanlı*, I-XII, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, I/275.

³ Savaş, Saim, “XVI. Asırda Safevîlerin Anadolu'daki Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Buna Karşı Aldığı Tedbirler”, *S. Ü. Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, Konya 2000, s. 188-189.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Danişmend, İsmail Hamî, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I-iV, Türkiye Basımevi, İstanbul 1948, II/65 vd.

⁵ Dinî ve ideolojik görünümünün yanı sıra, toplumsal ve ekonomik sebepler de taşıyan bu isyanlar için bkz. Öz, Baki, *Osmanlı'da Alevî Ayaklanmaları*, Ant Yay., İstanbul 1992, s. 146-149; Yetkin, Çetin, *Başlangıçtan Atatürk'e Türk Halk Eylemleri ve Devrimler*, Ümit Yay., Ankara 1996, s. 138-147; Savaş, “XVI. Asırda Safevîlerin Anadolu'daki Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Buna Karşı Aldığı Tedbirler”, s. 188-189.

lar hiç eksik olmamıştı.⁶ Tarikattan devlete ilginç bir yapılanması olan Safevî iktidarına karşı iki büyük sefer düzenleyen Kânûnî, nihayetinde Şah Tahmasp ile bir barış anlaşması imzalayarak bölgeden çekilmişti.⁷ Sonuçta Osmanlı Devleti askerî, siyasî, ekonomik ve kültürel tedbirlerle Safevî yayılcılığını önlemeye gayret ettiyse de⁸ yaşananların, Anadolu'nun dinî tarihinde ve sosyal hayatında mühim izler bıraktığı kesindir.

Bu siyasî tablo içerisinde Osmanlı idaresi, halkın Ehl-i sünnet prensiplerini esas alan bir eğitim sistemiyle yoğrulmasına son derece önem vermiştir. Bu bağlamda devlet tarafından ısrarla desteklenen ulema, XVI. yüzyılda Şîî tehdidine karşı siyasî bir misyon da üstlenerek Ehl-i sünnet akidesinin yayılması ve yıkıcı nitelik taşıyan akımlara karşı müdafaa edilmesi konusunda aktif rol oynamıştır.⁹ İleride detaylandıracağımız üzere Birgivî Mehmed Efendi de diliyle ve kalemıyla bu Sünnî eğitim seferberliğindeki yerini almıştır. Nitekim o, toplumun Ehl-i bid'ata karşı uyarılması ve Ehl-i sünnet çerçevesinde bilinçlendirilmesi görevinin âlimlere düştüğünü belirtirken, bu meseleyi kökünden halledip son noktayı koyanın ise devlet olması gerektiğine dikkat çekmektedir:

"İlim adamı, cemaatinden bir kimsenin bid'at sahibi olduğunu öğrendiğinde onu hak mezhebe yönlendirmelidir. Şayet bu kişi bid'atını başkalarına da yayıyorsa onun propagandasına engel olmalıdır. Engelleyemediğinde ise bid'atçıyı durdurmaları için olayı idarecilere itikal ettirmelidir. Durdurulması imkânsız hale geldiğinde bu kişi sürgün edilir."¹⁰

Diğer taraftan Sünnî geleneğin Osmanlı topraklarında yerleştirilmesi noktasında, tarikatlardan da yardım alınmıştır. Bu amaçla devlet adamları tarafından büyük itibar gören Ehl-i sünnet çizgisindeki tarikatların, faaliyet sahalarının genişletildiğini, örgütlenmeleri için tekke ve zâviyeler inşa edilerek kendilerine zengin vakıflar tahsis edildiğini görmekteyiz.¹¹ Merkezî ideolojinin dışında kalarak ihtilâlcî karakter sergileyen ve Ehl-i sünnet'e aykırı inanışları sebebiyle zındıklık yahut mülhitlik ile vasıflandırılan birtakım tasavvufî akımların derhal önüne geçilmiş, bizzat Kemalpaşazâde (940/1534) ve Ebussuûd Efendi gibi şeyhülislâmların fetvaları ile liderleri idam edilmiştir.¹² Bu açıdan bakıldığında, devletin, gerek hukukî yönden tarikat birimlerine, gerekse ferdî olarak tarikat mensuplarına müdahale edebildiğini ve dervişlere *Ehl-i*

⁶ Köprülü, M. Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1981, s. 164-165.

⁷ İran Seferleri için bkz. Gökbilgin, Tayyib, "Süleyman I", *İA*, XI/131-137.

⁸ Küçükdağ, "Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri", s. 274-279.

⁹ Lekeziz, M. Hulusi, "Osmanlı İlmî Zihniyeti: Teşekkülü, Gelişmesi ve Çözülmesi Üzerine Bir Tahlil Denemesi", *Türk Yurdu*, 7. devre, Eylül 1991, c. 11, sy. 49, s. 22-23; Turan, Şerafettin, "Kemalpaşazâde", *DİA*, XXV/239.

¹⁰ Birgivî, *Mihakkü'l-Mutasavvıfîn ve'l-Mümesibîn*, Üsküdar Halk Ktp., Hacı Selim Ağa Böl., no: 1271, vr. 41a.

¹¹ Mayer, Hans Georg, "İçtimâî Tarih Açısından Osmanlı Devleti'nde Ulemâ-Meşâyih Münâsebetleri", Trc. Hüseyin Zamantılı, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, yıl: 9, sayı: 4, Ekim 1980, s. 52-53; Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münâsebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1989, s. 28, 42; Küçükdağ, "Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri", s. 278.

¹² Ocak, Ahmet Yaşar, "XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmî İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi", *XI. Türk Tarih Kongresi*, (Ankara Eylül-1990), TTK Basımevi, Ankara 1994, c. 3, s. 1209; a.mlf, "İbn Kemal'in Yaşadığı XV ve XVI. Asırlar Türkiyesi'nde İlim ve Fikir Hayatı", *Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu, Tebliğler ve Tartışmalar* (Tokat, 26-29 Haziran 1985), Diyanet Vakfı Yay., no: 36, Ankara 1986, s. 35-37; Öngören, Reşat, "Şeriatın Kestiği Parmak: Kânûnî Sultan Süleyman Devrinde İdam Edilen Tarikat Şeyhleri", *İLAM Araştırma Dergisi*, c. 1, sy. 1, (Ocak-Haziran 1996), ss. 123-140.

bid'attan olmama şartı getirdiğini söylemek mümkündür.

Sözleri ve yaşam tarzı ile Ehl-i sünnet zeminine oturmuş bir tasavvuf anlayışını yerleştirmek için emek veren ilim adamlarının arasında Birgivi Mehmed Efendi de yer almaktadır. Şimdi Ehl-i sünnet mezhebine bağlılık prensibinin onun fikir ve eleştirilerinde nasıl belirginleştiğini inceleyelim.

II- BİRGİVİ MEHMED EFENDİ'NİN FİKİRLERİNDE EHL-İ SÜNNET VURGUSU

İlk Osmanlı âlimleri, tahsil amacıyla özellikle Mâverâünnehir bölgesini tercih ettiklerinden, beraberlerinde bu bölgenin ilim çizgisini ve kaynak kitaplarını da Osmanlı medreselerine taşımışlardı.¹³ Kısaca belirtmek gerekirse bu ilmî yapılanma Sünnî doktrine ve Hanefî-Mâtürîdî esasa dayanmaktaydı. Medreseler ise, resmî eğitim kurumları olarak sadece belirli dersleri okutma fonksiyonunu icra etmiyor, kabul ettikleri öğrencilere bilinçli bir kontrol yöntemi ile devletin benimsemiş olduğu Sünnî esaslara bağlı fikrî yapıyı empoze ederek toplumun yeni bir kimlik kazanmasında, halkın değişik kesimleri arasında entegrasyonun sağlanmasında ve nihayet siyasi otorite ile toplum arasındaki diyalogun gelişmesinde aktif rol oynuyorlardı.¹⁴

Dolayısıyla ilim ve fazilet sahibi hocalardan temel kaynakları okuyarak icazet almaya dayanan Osmanlı eğitim sistemi içerisinde yetişmiş olan Birgivi Mehmed Efendi'nin, son derece özet bir ifade ile, İslâmî ilimlerin Ehl-i sünnet yorumlarını ihtiva eden literatürden beslendiğini söylemek mümkündür.¹⁵ Nitekim medreselerde işlenen ders kitapları ile Birgivi'nin eserlerinde kullandığı kaynaklar karşılaştırıldığında bunların büyük oranda örtüşükleri gözlenmektedir.

Mehmed Efendi, her ne kadar Osmanlı'nın en parlak döneminde hayat sürdüysede, toplumun ve devletin bütün kademelerinde hissedilmeye başlayan gerileme ve körelmenin emarelerini bizzat gözlemlemiş bir ilim adamıdır. Dâru'l-hadîs gibi son derece itibarlı bir medresenin müderrisi olarak o, gerek dinî gerekse sosyal hayatı tehdit eden bu felâket tohumlarının farkında ve daimî bir çözüm arayışı içindedir. Birgivi'nin gönülden inandığı bir gerçek vardır ki o da, bu dejenerasyonun temelinde dinin asıllarından uzaklaşma ve yozlaşmanın yattığıdır:

*"Birtakım küçük insanlar türemiş, halkı ibadet şekline büründürdükleri bid'atları uygulamaya teşvik etmekte. O kadar ki, bazıları kitap tasnif ederek içerisinde zayıf, değersiz, hatta sonradan uydurulmuş sözleri derlemişler. Bunlar cılız ile semizi birbirinden ayıramayan ve gece odun toplamaya çıkmış kimse gibidirler. Bu kitaplar insanların eline geçmekte, onlar da heveslerine uygun düşünüş nefislerine ve karakterlerine hoş gelen bu sözleri büyük bir memnuniyetle kabul etmekte. Vallahi bu musibetten insanlar gafiller. De ki, Allah'ın kulları, Allah'a aitiz ve O'na döneceğiz."*¹⁶

¹³ Ocak, "İbn Kemal'in Yaşadığı XV ve XVI. Asırlar Türkiye'sinde İlim ve Fikir Hayatı", s. 32-33.

¹⁴ Cihan, Ahmet, "Osmanlı Medreselerinde Sosyal Hayat", *Osmanlı*, I-XII, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, V/177.

¹⁵ Mehmed Efendi'nin ilmî birikiminin dayandığı kaynaklar için bkz. Lelesiz, Hulusi, XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Ankara 1997, s. 42; Martı, Huriye, Birgili Mehmed Efendi'nin Hadisçiliği ve et-Tarîkatü'l-Muhammediyye (Tahkik ve Tahlil), Basılmamış Doktora Tezi, S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005, s. 122 vd.

¹⁶ Birgivi, *Risâle fi'z-Zikri'l-Cehrî*, Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa Böl, no: 771, vr. 29a. Ayrıca bkz. Birgivi-Akkirmânî, *Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erbain*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1323, s. 3.

Çözüm ise, elbette dine bağlanma ve sonradan icat edilerek dindenmiş gibi gösterilen bid'atları dinî yaşantıdan ayıklamadır. O halde şeriat, hayatın ana direğidir ve asıldır:

*"Buradan şu anlaşılıyor ki şeriat asıldır, kalanlar ise fer'dir. Fürûun varlığı ancak asıl varlığı ile mümkündür. Asıl yok olursa, alt dallar da yok olur gider. Bu da kulun kesinlikle hangi meritede olursa olsun şeriatın dışında kalamayacağına işarettir. Şayet şeriatın sınırları dışına çıkar ve kendini dosdoğru yolda zannederse hüsrana eren, helâk olan ve yoldan çıkanlara katılır. Hem sapan hem de saptıran olur da, kazananlardan ve neticeye ulaşabilenlerden olamaz. Aksine şeytanlara uyanlar arasına girer. İşte gerçek hüsrana da budur."*¹⁷

Birgivî Mehmed Efendi'nin sıklıkla ifade ettiği üzere, şeriata bağlılık ancak Kur'ân ve sünnete sınıksız yapışıp Ehl-i sünnet ve'l-cemaat yolundan kıl kadar ayrılmamakla mümkün olabilir. Nitekim o, şeriatın on makamından yedincisini "Ehl-i sünnet ve'l-cemaatten olmak ve bidat ehlinde olmamak" şeklinde sayar.¹⁸

Bu bağlamda halkın itikâdî konularda bilinçlendirilmesi üzerinde ısrarla duran Mehmed Efendi'nin belirttiğine göre, Ehl-i sünnet itikâdını öğrenmek her Müslüman'ın üzerine farzdır.¹⁹ İslâm'ın ve imanın şartlarını iyi bilmeyen bir kimse için en büyük tehlike ise, dine uygun sandığı bid'atlara dayalı yanlış bir hayat tarzı oluşturarak gün geçtikçe dine yabancılaşmaktır. Öyleyse selefî örnek hayatına aykırı biçimde geliştirilen yeni inanış ve ibadetlerin kesinlikle önüne geçilmeli, delile dayanmayan uygulamalar reddedilmelidir.²⁰

Burada Birgivî Mehmed Efendi'nin bid'atlara karşı amansız bir mücadele yürüttüğünü ve her imkân ve ortamda bunu dile getirmekten çekinmediğini söyleyebiliriz. Onun eleştiri ve önerilerini açıkça dillendirme tavrı tek yönlü olmayıp tek bir zümreyi hedef almamakta, mahalle camiinin hatibinden²¹ kasabanın subaşısına,²² Osmanlı'nın dirayetli sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa'dan (987/1579)²³ en meşhur şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'ye,²⁴ sûfilerden imam ve müezzinlere, kadınlardan müderrislere, seçkinlerden halka kadar uzanan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu çerçevede, bazan küfrü gerektirdiğini, bazan da küfür olmasa bile katillik ve zina dahil her tür büyük günahattan öte olduğunu belirttiği bid'at kavramının karşısına yerleştiği olgu

¹⁷ Birgivî, *el-Makâmât*, Süleymaniye Ktp., Kasıdecizâde Süleyman Efendi Böl., no: 111, vr. 79b-80a.

¹⁸ Birgivî, *el-Makâmât*, vr. 83a.

¹⁹ Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-Sîratü'l-Ahmediyye*, el-Hâc Hüseyin Efendi Matbaası, İstanbul 1309, s. 24.

²⁰ Birgivî, *Risâle fi'l-Musâfaha*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Böl., no: 2728, vr. 142a.

²¹ "...hatibimize ne hutbe okumağı öğredebildik teğanniden ve lahdnden kesdiremedik ve ne ef'âlin muntazam idebildik." Birgivî, *Mektûb*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Böl., no: 1269, vr. 230b.

²² "Bu fakîr bir çavuş çağırub 'Paşa'ya var. Bazı kelâmımız var. Ânlara söylemek isteriz izin verirlerse varalum' deyü gönderdim. 'No'la gelsün' dimişler. Varub bu fesâdları beyân iddik." Birgivî, *Mektûb*, vr. 231a.

²³ Birgivî'nin hayatının son dönemlerinde bizzat İstanbul'a gelerek kötü gidışat hakkında Sokullu Mehmed Paşa ile yaptığı etkileyici görüşme için bkz. Ali b. Bâlî, *el-İkdü'l-Manzûm*, vr. 82b-83a; Atâî, *Hadîkatü'l-Hakâik*, s. 180; Peçevî, *Târîh-i Peçevî*, I/467; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV/121; Uzunçarşılı, *Karesi Meşâhiri*, I/10.

²⁴ Birgivî'nin İslâm'da para vakfı konusunda Ebussuûd Efendi ile ilmî platformda yaşadığı bir dizi tartışmanın ayrıntıları için bkz. Şimşek, Mehmet, "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar", *AÜİFD*, sy. 27, Ankara 1985, ss. 207-219; Eskicioğlu, Osman, "İmam Birgivî'nin Para Vakıfları Hakkındaki Bazı Görüşleri", *İmam Birgivî*, Haz. Mehmet Şeker, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1994, ss. 78-82; Lekesiz, *Birgivî Mehmed Efendi ve Fikirleri*, s. 183 vd.

ise, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat itikâdıdır.²⁵ Sünnete bağlılık ile ilgili ısrarlı cümlelerini her eserinde okuyabileceğimiz Mehmed Efendi, aynı zamanda Hz. Peygamber'e yakınlıkları itibarıyla sahâbenin söz ve fiillerine ittiba etmenin önemine de çok sık değinmektedir.²⁶ "Selef-i sâlihîni örnek alma" başlığı ile çerçeveyi genişleten Birgivî'nin bir süre sonra ulaştığı nokta ise, kurtuluşa ermek isteyenleri ısrarla yönlendirdiği *Ehl-i sünnet yolu* olmaktadır:

"Her kişiye lâzımdır, itikâd ve amelde mezhebin bile. 'İtikâdda mezhebin kimdir?' diseler 'Ehl-i sünnet ve cemâattir' diye. Yani 'Rasûlullah'ın ashâbı ve cemâati ne itikâd üzere ise, ben de ol itikâd üzereyim' dimekdir. Ânların itikâdı bu araya gelince zikrolunandır. Ve hükümide 'Ehl-i sünnet ve cemâat mezhebi hakdır, gayrılar bâtıldır' diye. Ve 'Amelde mezhebin kimdir?' diseler 'İmâm-ı A'zam'dır' diye. 'İmâm-ı A'zam mezhebi hakdır, gayrılar bâtıldır' dimeye. Belki diye 'Ebû Hanîfe mezhebi savâb, hata olmak ihtimâli de var. Gayrı mezhebler hata, savâb olmak ihtimâli de var.'²⁷

Birgivî için asıl üzerinde durulması gereken hassas nokta, Ehl-i sünnet sisteminin dayandığı inanç esaslarını bilmeyen ve uygulamayan kişinin, ne kadar zâhidâne bir hayat sürmeye çalışsa da, dinden çıkmasının kaçınılmaz olduğudur. Onun bu düşüncesi *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*'de gayet özlü biçimde şöyle yer almaktadır:

"O halde ey sâlik, senin üzerine düşen, Ehl-i sünnet ve'l-cemâat mezhebini tam anlamıyla öğrenmek için ciddiyetle kolları sıvamak ve ona boyun eğmektir. Ayrıca, bir saptıranın yoldan çıkarması ve bir şaşırmanın şüpheye düşürmesiyle ayağının kaymaması ve itikâdının bozulmaması için son derece uyanık ve dikkatli olup Allah Teâlâ'ya yalvarmalı, O'ndan yardım dilemelisin."²⁸

XVI. asırda bazı sûfîlerin, tasavvufun temel prensipleriyle uyuşmayan birtakım yanlış yorumlara daldığı ve bulunduğu cemaatin konumuna yakışan hassasiyeti göstermeyen bu kişilerin, kayıt tanımak istemedikleri tarihî bir gerçektir.²⁹ Ehl-i sünnet akidesinden ve ilmihal bilgilerinden habersiz olan, dinî sorumluluklarının bilincine varamamış ve riyakâr davranışlar sergileyen böylesi sûfîleri sert bir dille eleştiren Birgivî, başta *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* olmak üzere eserlerinde müfrit tasavvufî görüşlerin karşısındaki yerini açıkça almaktadır. Onun defalarca üzerinde durduğu ana tema, Kur'ân ve sünnete dayanarak ashâb ve tâbiîni örnek alan bir ahlâkî olgunluğa erişmedikçe, şekilde kalan dindarlığın kişiye hiçbir fayda sağlamayacağıdır:

"Onlardan birisine riya, kibir, kendini beğenmişlik, haset ve kindarlık gibi kötü huylar veya bunların çaresi hakkında soru sorulsa, yahut da iyi niyet, tevbe, tevekkül, sabır, şükür ve kazaya rıza gösterme gibi iyi huylar nasıl elde edilir veya zayıf yönleri nasıl güçlendirilir dense; şaşırıp kalır, mahcup olur ve dili dolaşır da taşkınca ve anlamsız sözler eder. Gerçi namazın, abdestin ve istincânın farzları sorulsa, o zaman da tereddüt edip bocalar. Bilâkis bazıları henüz itikâdını düzeltememiştir ve Allah Teâlâ'nın gökyüzünde ve de bir sûrete sahip olduğunu zanneder. Bazıları Allah Teâlâ'nın çirkinlik ve günahları yaratmadığına inanırken, bazıları da, fiillerinin yaratıcısının kendisi olduğuna inanır. Çoğu ta'dil-i erkâna ve tecvîd-i Kur'ân'a riayet etmeksizin namaz kılar. Ve bunca çelişkiye rağmen erdiklerini ve keşif ehli

²⁵ Bkz. Birgivî *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 9, 47.

²⁶ Örnekler için bkz. Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 32, 86, 154, 158.

²⁷ Birgivî, *Risâle-i Birgivî (Vasiyetnâme)*, Konya Yusuf Ağa Ktp., no: 33, vr. 14a-14b.

²⁸ Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 21-22.

²⁹ Kara, Mustafa, "Osmanlı Döneminde Dervişler Ne Yaptı?", *Osmanlı*, I-XII, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, IV/391.

olduklarını iddia ederler. Heyhât, heyhât! Evet ama Şeytan'a ermişlerdir...³⁰

Ehl-i sünnet mezhebinin prensipleri ile çelişen inanışlara sahip olan kişinin, kimliği ve mevkii ne olursa olsun uyarılması gerektiğine işaret eden Mehmed Efendi, meselâ Ehl-i sünnet itikâdına göre, velinin nebi derecesine ulaşamayacağını ve peygamberlerin velilerden üstünlüğü konusunda icmâ bulunduğunu söyledikten sonra, bu kuralı kabul etmeyen bazı Halvetîleri eleştirir. *et-Tarîka*'da bir tarikatın adını anarak tenkitte bulunduğu tek yer olan bu satırlarda, 'Muhammed aleyhisselâm dışındaki peygamberlerin, yedinci isim mertebesine ulaşamadıklarını, altıncı mertebede kalıp bunu geçemediklerini, oysa kendilerinin bu mertebeyi aştıklarını' söyleyen bu kimselerden birisinin "*Ebû Bekir irşâd mertebesine ulaşmamıştı. Halbuki biz, ashâbın mertebelerini aştık.*" diyecek kadar ileri gittiğini nakleder. Ardından bu sözün, evliyanın en büyüğüne hakaret olmasının yanı sıra, ashâbından övgüyle bahseden Hz. Peygamber'e de ta'n olduğunu ispatlama sadedinde hadis rivayetleri nakleder.³¹

Yine hiç kimsenin bâtinî ilimlerle meşgul olup, manevî dereceler elde etmekle birtakım yasakların kendisine mubah olduğunu iddia edemeyeceğine işaret eden Mehmed Efendi, bunu söyleyen veya dillendirmese bile içinden böyle inanan bir kişinin bid'at ehlinden olup küfre gireceğine dikkat çeker.³²

Birgivî Mehmed Efendi'nin Kur'ân ve sünnet temelinde yükselen itikâdî ve ahlâkî bir yapılanmayı hedefleyen çalışmaları arasında özellikle Sünnî akidenin esaslarını öğretme amacıyla kaleme aldığı eserler konumuz açısından önem arz etmektedir. Bunlar arasında sadece iman esaslarına ayrılmış olanların yanı sıra, fıkıh, ahlâk ve zühd gibi başlıklar ihtiva etmesine rağmen, giriş bölümünde Ehl-i sünnet akâidine dair bilgilere yer verilenlerin de bulunması dikkat çekicidir. 'Sağlam bir inanç temeli olmaksızın kurulan ibadet ve zühd binasının her an heder olabileceği' fikrini vurgulayan bu mukaddimeler gayet manidardır. Şimdi Ehl-i sünnet'e olan bağlılığının Birgivî'nin eserlerine nasıl yansıdığını kısaca ele alalım.

III- BİRGİVÎ MEHMED EFENDİ'NİN ESERLERİNDE EHL-İ SÜNNET İTİKÂDİ

"Âlimin amacı ancak ilmi yaymak, dini anlayanların sayısını artırarak cahilleri azaltmak ve Allah'ın dinini apaçık ortaya koyup Rasûlullah sallâllahu aleyhi vesellem'in sünnetini ayakta tutmak olmalıdır."³³ şeklindeki ifadeleriyle, üstlendiği misyonu açıkça dile getiren Mehmed Efendi, 50 yıllık hayatında büyüklü küçüklü 57 esere imza atmış son derece velûd bir ilim adamıdır. Çalışmalarının ikisi hariç tamamına ulaşmış olmamız, onun hakkında gelişigüzel kanaatler belirtme ihtimalini ortadan kaldıracak kıymetli bir fırsattır. Bu eserler arasında İslâm hukuku, Arap dili, ahlâk, tasavvuf, Kur'ân ve hadis ilimlerine dair olanlar bulunduğu gibi, 11 tanesi itikâd ve ibadet mevzularına ayrılmış durumdadır.

Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki, Mehmed Efendi akâid esaslarını derlediği satırlarda ayrıntılı izahlara girmeksizin ve tartışmalı alanlarda mezhepler arasındaki fikrî farklılıkları irdelemeksizin yazmayı tercih eder. Aslına bakılırsa o, sadece itikâdî konularda değil, Şerhu Şurûti's-Salât ve Şerhu'l-Ehâdisi'l-Erbaîn gibi bizatihi şerh

³⁰ Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 32-33.

³¹ Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 22-23.

³² Birgivî, *Mihakkü'l-Mutasavvifîn*, vr. 41a; *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 11.

³³ Birgivî, *Nûru'l-Ahyâ ve TuHFetü'l-Emvât*, Bayezid Ktp., Ali Emîrî, Arabî Böl., no: 786, vr. 69b.

nitelikli müstakil risaleleri ile ihtisas gerektiren ve bir iddiasını temellendiren İnkâzü'l-Hâlikîn, Risâle fi'z-Zikri'l-Cehrî ve es-Seyfü's-Sârim gibi çalışmaları dışında, her tür mevzuda bu tavrı benimsemektedir. Gayet açık, anlaşılır, sade ve özlü ifadelerle yazması, fikirlerini ifade ederken son derece tavizsiz, kesin ve kararlı konuşması Birgivi'nin en bariz özelliklerinden birisidir. Geniş halk kitleleri tarafından asırlarca okunup okutulması da bir bakıma buna bağlıdır diyebiliriz. Nitekim ilim çevrelerinde kabul gören Arapça'nın yanı sıra halkı muhatap alan Osmanlı Türkçesi ile de eser vermesi, onun, hayatın pratiklerine dini dahil etme gayretinin bir tezahürüdür.

Halkın sadece namaz, oruç ve zekât gibi ibadetleri hakkıyla eda etme konusunda değil, iman esaslarını bilme noktasında da yetersiz olduğundan yakınan Mehmed Efendi, bu eksikliğin giderilmesi için çalışmalarında öncelikli sırayı ana prensiplerin öğretimine ayırmıştır. Zira ona göre, ilimsiz amel dalâlet, amelsiz ilim ise vebaldir.³⁴

Bu bağlamda Birgivi'nin dikkati çeken ilk çalışması, yakınlarına ve çocuklarına yönelik vasiyetler şeklinde Ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebi üzere itikâdın temellerini, ibadet ve ahlâk ilkelerini derlediği Vasiyetnâme'sidir.³⁵ O, tatlı bir Türkçe ile son derece özet bir biçimde kaleme aldığı ve takriben 970/1562 yılında tamamladığı bu risalesiyle kadın, erkek veya çocuk fark etmeksizin toplumun her tabakasına hitap etmektedir.³⁶

Risalenin ilk konusu 'Allah'a iman' olup, Birgivi'nin ilk vasiyeti de ibadete lâıyk ve müstehak olanın ancak Hak Teâlâ olduğuna şahadet etmemizdir. İmanın şartlarını açıklarken, anlaşılmasını kolaylaştıracak örneklerden yararlanan müellif, meleklerin özellikleri, kutsal kitaplar, peygamberler, Âdem ve şeytan kıssası gibi konulardan sonra 'Tafsîl-i Muhammed aleyhisselâm' başlığı ile Peygamber Efendimizi (sav) tanıtmaktadır. Kabir azabı, kıyamet alâmetleri ve kıyametin kopuşu, mizan, sırat, havz, cennet ve cehennem hakkında verdiği bilgileri ise, iman ve İslâm kavramları ile mukallidin imanı, itikâd ve amelde mezhebin beyanı gibi kelâmî meseleler izlemektedir. Ardından farz, vacip, mubah, haram, mekruh ve müstehabın beyanı bâblarında bu kavramların tanımlarını yapan Birgivi, kötü huylar ve övgüye lâıyk huylar hakkındaki vasiyetlerine geçmekte ve kulaktan başlamak üzere yedi azanın afetlerini sıralamaktadır. Risalenin belki de en ayrıntılı işlenen meselesi ise 'Küfür nedir? Sonuçları nelerdir? Elfâz-ı küfr hangileridir?' sorularına cevap veren bölümdür. 'Bir kimse ... dese ... yapsa kâfir olur' şeklinde sıralanan ayrıntılar, Mehmed Efendi'nin imanı koruma konusundaki titizliğinin bariz örneklerindedir.³⁷

Vasiyetnâme, kolay anlaşılabilir ve birbirinden farklı pek çok temel konuyu ustaca bir araya getiren yapısından dolayı, halk katında itibar gördüğü nispette³⁸ ilmî, idarî hatta askerî çevrelerde de asırlarca okunmuş ve okutulmuştur.³⁹ Osmanlı devrinde

³⁴ Birgivi, *el-Makâmât*, vr. 82b.

³⁵ Risalenin matbu ve yazma nüshaları için bkz. Bkz. Atsız, Nihal, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası*, Süleymaniye Kütüphanesi Yay., MEB Basımevi, İstanbul 1966, s. 5-11.

³⁶ Bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunân an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, I-İl, nşr. Şerafettin Yaltkaya, Maarif Vekâleti Yay., Maarif Matbaası, 1941, I/850.

³⁷ Bkz. Birgivi, *Risâle-i Birgivi (Vasiyetnâme)*, vr. 19b-25a.

³⁸ Eser hakkında son derece veciz bir medhiyye için bkz. Arabzâde Abdülvehhâb b. Şeyh Abdurrahmân, *Arabzâde Medhiyyesi*, Ayasofya Ktp., no: 2195/7 (Millî Ktp., Mikrofilm no: A-593).

³⁹ Nizâm-ı Cedit ordusuna yönelik hazırlanan kanunnamelerde 'askere din dersleri kitabı' kimliğiyle anılan risale hakkında şöyle denilmektedir: "Ve neferât-ı merkûma evkât-ı hamseyi cemaatle edâ eylemeleri ve Birgili Risâlesi ve avâma lâzım olacak kadar mesâil-i diniyye öğrenmeleri zımında kezâlik her bölüğe birer imam

basılan ilk dinî kitap olma özelliğini taşıyan risalenin bu birinci basımı, Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan müellif nüshası esas alınmak suretiyle 1218/1803 yılında Matbaa-i Âmire'de gerçekleştirilmiştir.⁴⁰

Birgivî Mehmed Efendi, Türk halkına Sünniliğin esaslarını öğrettiği bu kıymetli risalesini, ezberlenmesini kolaylaştırma amacıyla kendisine başvuran bir grup öğrencisi ve yakın dostunun ricası üzerine, er-Risâletü'l-İ'tikâdiyye başlığı altında fasih bir Arapça ile yeniden yazmıştır.⁴¹ İlme yeni başlayanlar için kolaylık olması bakımından, geçmiş âlimlerin eserlerinde ne bulduysa derlemek suretiyle sınırlarını aşan kalın bir kitap yazmadığını söyleyen Birgivî, Vasiyetnâme'nin aynıyla tercümesi olmayan bu eserini 3 bâba ayırmıştır: İtikâdî meseleler bâbı, küfrü gerektiren sözler bâbı ve kulların son derece ihtiyaç duydukları, yapılması müstehab olan işler bâbı.

Mehmed Efendi'nin iman esaslarına dair yazdığı müstakil çalışmalardan bir diğeri ise Âmentü Şerhi'dir. Üç varaktan oluşan Arapça risalede, Allah'a imanın, onun sıfatlarını bilmek ve bunlara inanmak olduğunu dile getirerek söze başlayan Birgivî, zâtî ve sübûtî sıfatlar ile bunların zıtlarını sıralamakta, Allah'ın itaatkârı mükâfatlandırıp isyankârı cezalandırması, kullarına peygamber göndermesi, mahlûkat için en iyiyi yaratması ve kıyamette görünmesi gibi meselelere ise kısaca değinmektedir. Daha sonra sırasıyla meleklerin sıfatları, kitaplara imanın anlamı, peygamberlerin özellikleri, ahiret gününe dair kabir, sual, diriliş, mizan ve sırat gibi ahiret ahvali ve kaderin hayrıyla şerriyle Allah'tan geldiğine imanın önemi konuları işlenmektedir.⁴²

Birgivî'nin tevhide dair yazdığı tek sayfalık daha özel bir çalışması ise, Luğaz adıyla anılmaktadır. 'Lâ ilâhe illâllah' sözünün nefy ve isbât yönünü 6 ana cümlede açıklayan Mehmed Efendi, aslında nefyedilen bir ilâhın olmadığını ve isbâtta bulunan kişinin de, isbât edilenin aynı olduğunu âdeta bir bulmaca üslûbu kullanarak dile getirirken, sûfîlerin mahv-isbât düşüncelerini hatırlatmaktadır. Sonuçta ise, "Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur"⁴³ ayeti gereği, kelime-i tevhîdi ancak bilinçli olarak söyleyenlerin mümin olabileceğini, yoksa anlamını bilmeden söyleyince bu cümlenin bir hüküm ifade etmediğini belirtmektedir.⁴⁴ İlk okuyuşta anlaşılması zor görülen tek sayfalık risale Arapça olup, bir çok ilim adamı tarafından şerh edilmiştir.⁴⁵

Daha önce de belirttiğimiz üzere Mehmed Efendi, akâide dair müstakil çalışmalarının yanı sıra, kimi zaman iman ve ibadet alanlarını bir arada işlemektedir. Onun bu tarz risalelerinden birisi, bir mukaddime, iki bölüm ve bir hâtimeden oluşan el-İrşâd fi'l-Akâid ve'l-İbâdât isimli eseridir. 20 varaktan oluşan bu Arapça risaleyi Ebû Hanîfe'nin mezhebi üzere hazırladığını söyleyen Birgivî,⁴⁶ mukaddimede Allah'ın insan ve cinleri ibadet için yarattığı ve onlara yol gösterici olarak peygamberler

→ →

tayini..." (Levend Çiftliği Kanunnâmesi'nin hulâsa vecihle sûreti, Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, I-XII, Matbaa-i Osmâniyye, İstanbul 1309, VI/367.

⁴⁰ Birinci, Ali, "Birgivî Risâlesi: İlk Dinî Kitap Niçin ve Nasıl Basıldı?", *Türk Yurdu*, sy. 112, (Aralık-1996), s. 14.

⁴¹ Birgivî, *er-Risâletü'l-İ'tikâdiyye*, Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa Böl., no: 1182, vr. 93b.

⁴² Birgivî, *Şerhu Âmentü*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Böl., no: 1051, vr. 76b-79b. Matbu nüshası bulunmayan çalışmanın elyazması nüshaları için bkz. Atsız, *Birgivi Bibliyografyası*, s. 34.

⁴³ Muhammed (47)/19.

⁴⁴ Birgivî, *Risâletü't-Tevhîd* (Luğaz), Süleymaniye Ktp., Aşir Efendi Böl., no: 463, vr. 51a.

⁴⁵ Şerhleri için bkz. Arslan, *İmam Birgivî, Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1992, s. 87-88.

⁴⁶ Birgivî, *el-İrşâd fi'l-Akâid ve'l-İbâdât*, Süleymaniye Ktp., Lâleli Böl., no: 3706, vr. 296b.

gönderdiği konusunu ayetlerle muhtasar olarak işledikten sonra, birinci bölümde inanç esaslarını, ikinci bölümde ise ibadetleri ele almaktadır.⁴⁷

Benzer biçimde Nûru'l-Ahyâ ve Tuhfetü'l-Emvât isimli 70 varaktan oluşan hacimli eserine de iman esaslarını açıklayarak başlayan Mehmed Efendi,⁴⁸ inançtan sonra davranışa geçen telif usûlünün en güzel örneğini et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-Sîratü'l-Ahmediyye'de verir. Ferdî ıslahı önceleyerek oradan sosyal, iktisadî, dinî ve idarî ıslahata yükselmeyi hedefleyen eserin, Peygamber ahlâkına ve bu ahlâkı zedeleyecek hatalı davranışlara dair çatısı kurulmadan önce ele aldığı ilk fasıllar, Ehl-i sünnet itikâdi hakkındadır.

Bu bağlamda et-Tarîka'nın Kitâb ve Sünnete Sarılma, Kötü Âdet ve Bid'atlardan Sakınma ve Amelde Orta Yolu Tutma konularını işleyen ilk bâbının hemen ardından ikinci bâbının birinci faslı İtikâdi Doğru Bir Zemine Oturtma (Tashîhu'l-i'tikâd) ve Onu Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat Mezhebinin Prensiplerine Uydurma başlığını taşımaktadır. Allah'ın tek olduğunu ve hiçbir şeyin O'na benzemediğini ifade ederek söze başlayan Birgivî Mehmed Efendi, öncelikle Yüce Yaratıcı'nın sıfatlarını zikretmektedir. Ahirette Allah'ın görülmesi, kulların seçim hakkının sınırları, istitaat, maktulün eceli, kabir azabının ve nimetinin varlığı, ba's, vezn, suâl, havz, şefaet gibi kıyamet hallerinin gerçekliği, miracın ne şekilde vuku bulduğu, büyük günah ve iman ilişkisi, peygamberlerin özellikleri, evliyanın kerameti, sahabenin fazileti, imamet meselesi, ilim-akıl ilişkisi, mestler üzerine meshin hükmü, müşrik çocuklarının durumu gibi haklarında ihtilâf bulunan meselelere birer cümle ile değinen Birgivî, tartışmaların ayrıntılarına girmeksizin Ehl-i sünnet'in bu konulardaki görüşünü özetlemeyi tercih etmektedir.

Daha sonra kişiyi iman dairesinden çıkartarak küfrünü gerektiren cümleler ve düşünce kalıpları konusunda ısrarla duran Mehmed Efendi, İslâm milletinin dışında kaldıklarını vurguladığı Ehl-i bid'ata ait yanlış inanışları sıralamaktadır. Onun bu satırlarda Kaderiyye, Keysâniyye, Râfiziyye, Hâriciyye, Yezîdiyye, Neccâriyye, Cebriyye, Mürcie ve Mu'tezile'yi isim vererek eleştirdikten sonra zamanında yaşayan bazı sûfilerin Sünnî doktrinle bağdaşmayan ifadelerini de zikretmesi dikkat çekicidir. Akâide dair bu özetin sonunda Mehmed Efendi'nin kaynak olarak isimlerini zikrettiği çalışmalar ise, Sünnî düşünce tarihinin temel eserleri olmaları hasebiyle Osmanlı medreselerinin de vazgeçilmezleri arasında yer alan Sa'deddîn et-Teftâzânî'nin (791/1391) Şerhu'l-Akâid'i ve Şerhu'l-Makâsîd'i ile Seyyid Şerîf el-Cürçânî'nin (816/1413) Şerhu'l-Mevâkîf'idir.⁴⁹

Mehmed Efendi bid'at fırkalar hakkında et-Tarîkatü'l-Muhammediyye'de kısaca bilgi sunmaktaysa da, mezhepler tarihine dair yazdığı müstakil risalesi Tuhfetü'l-Müstersîdîn fî Beyâni'l-Mezâhib ve Fırakı'l-Müslimîn'de bu bilgileri detaylandırmaktadır. 7 varaktan oluşan Arapça risalesini Hz. Peygamber'in ve ashâbının yolundan giden Ehl-i sünnet'in akâidini öğretmek ve Ehl-i bid'atın dine aykırı inançlarını açıklamak amacıyla yazdığını belirttiikten sonra,⁵⁰ öncelikle Allah'ın zâtı ve sıfatlarından başlamak üzere, iman esaslarını kısaca özetlemektedir. Ardından Ehl-i bid'ata

⁴⁷ Bazı yazma nüshaları için bkz. Atsız, *Birgili Bibliyografyası*, s. 33.

⁴⁸ Birgivî, *Nûru'l-Ahyâ*, vr. 9a-9b.

⁴⁹ Bkz. Birgivî, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, s. 22.

⁵⁰ Birgivî, *Tuhfetü'l-Müstersîdîn fî Beyâni'l-Mezâhib ve Fırakı'l-Müslimîn*, Süleymaniye Ktp., Damat İbrahim Paşa Böl., no: 297, vr. 377b.

mensup fırkaları Cebriyye, Kaderiyye, Kerrâmiyye, Muattile, Ravâfız ve Nevâsıb olarak altıya ayırmakta, bunların her birinin de kendi içerisinde on ikiye bölündüğünü belirtmektedir. Mehmed Efendi'nin, sırayla isimlerini sayarak belli başlı fikirlerini zikrettiği bu 72 fırkanın düşünce sistemlerinin yanlışlığını ispatlama sadedinde, Kur'ân ayetlerini delil olarak kullandığı görülmektedir.⁵¹

Diğer yandan aslında Ehl-i bid'at tarafından geliştirilmesine rağmen, bu durumdan habersiz olan Müslümanlar arasında yaygın olarak uygulanan birtakım âdetlere karşı da son derece hassasiyet gösterdiğini bildiğimiz Mehmed Efendi'nin, risalelerinde bu tür davranışlar hakkında halkı uyardığını müşahede etmekteyiz. Meselâ cuma ve bayram namazlarından sonra topluca musâfaha etmenin Râfızîlere has geleneklerden biri olduğunu belirten Birgivî,⁵² iki Müslüman'ın karşılaştıkları zaman musâfaha etmelerinin, günahlarından arınmalarına vesile olacağını müjdeleyen hadislerde de belirtildiği üzere,⁵³ sünnet olanın ilk görüşme anında selâmlaşmak olduğunu tekrarlamaktadır.⁵⁴

Birgivî'nin kelâmî bir konuda tarihe yansıyan tartışmalara belki de en geniş yer ayırdığı risalesi ise, oğlu Mehmed Halim'in vefatı ile yaşadığı acı üzerine kaleme alarak çocuk yaşta ölen Müslüman evlâtların durumunu incelediği Ahvâlü Etfâli'l-Müslimîn başlıklı çalışmasıdır. Arapça olan ve altı bâbdan oluşan risalenin ilk bâbında konu hakkında ulemanın farklı görüşlerine yer veren Mehmed Efendi, tercihini bu çocukların cennette olduğu yönünde kullanmaktadır.⁵⁵ Risalede aynı zamanda kabir ziyareti, ölümler için dua etmenin ve çeşitli ibadetlerde bulunmanın faydası ve belâlara sabretmenin fazileti gibi hususlar da irdelenmektedir.⁵⁶

Birgivî Mehmed Efendi'nin eserlerinde Ehl-i sünnet temasının ne denli vurgulu biçimde işlendiğine dair örneklerle ve muhteva tanıtımlarına ayırdığımız bu kısmın sonunda, onun sadece İslâmî ilimler alanında kaleme aldığı çalışmalarda değil, Arap dilinin öğrenimine yönelik hazırladığı sarf ve nahiv kitaplarında bile Ehl-i sünnet itikâdının esaslarını okuyucusuna sunduğunu belirtmek istiyoruz. Türk öğrencilere, dinlerinin dili olan Arapça'yı son derece pratik ve etkin bir üslûpla öğreten Birgivî Mehmed Efendi, gramer kaidelerine dair örneklerinde "Allah Teâlâ cisim değildir. Ölümden sonra dirilmek haktır." gibi akâidi temellendiren cümle kalıpları vermekte, böylelikle mübtediler için bir anlamda dil eğitimi ile din eğitimini iç içe gerçekleştirebilmektedir.⁵⁷

⁵¹ Risale hakkında ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bkz. İlhan, Avni, "Birgili Mehmet Efendi ve Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6, İzmir 1989, ss. 173-215. Ayrıca eserin ve müellifin tanıtımı ile birlikte tercümesini ihtiva eden Bosna'da gerçekleştirilmiş bir çalışma için bkz. Omerdic, Muharem, *Traktat O Ucenju Islamskih Frakcija Od Muhameda Ibn Pira Ali el-Bergilija*, Gazi Husrev-Begova Biblioteka, Sarajevo 1985.

⁵² Birgivî, *Risâle fi'l-Musâfaha*, vr. 142b.

⁵³ Bkz. Müsned, IV/289; İbn Mâce, Edeb, 15; Ebû Dâvûd, Edeb, 142; Tirmizî, İsti'zân, 31.

⁵⁴ Birgivî, *Risâle fi'l-Musâfaha*, vr. 141b-142a; Birgivî, *Fevvalar*, Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah Böl., no: 401, vr. 41a.

⁵⁵ Birgivî, *Ahvâlü Etfâli'l-Müslimîn*, (*Resâil-i Birgivî* içinde), Esad Efendi Matbaası, İstanbul trs., s. 68.

⁵⁶ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Türkmen, Ömür, *İmam Birgivî ve Risâle fi Ahvâli Etfâli'l-Müslimîn Adlı Eserinin Tahkik ve Tahrîci*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Şanlıurfa 1995.

⁵⁷ Örnekler için bkz. Birgivî, *el-Avâmil*, (İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'si ve Birgivî'nin *Izhâru'l-Esrâr*'ı ile birlikte), Ahmed Sâkî Matbaası, Yerebatan/İstanbul 1325, s. 97, 100.

IV- SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin, toprakları ve tebaası üzerindeki Şîî tehdidi ile yoğun biçimde uğraştığı ve Sünnî geleneğin yerleşmesi için ulemadan büyük ölçüde yardım aldığı XVI. yüzyılın müderrislerinden biri olan Birgivi Mehmed Efendi'nin, bu çabayı hayatına şiar edindiği açıkça görülmektedir. Fikir dünyasının merkezine Ehl-i sünnet çizgisinden zerre kadar uzaklaşmama ve şeriat ahkâmına asla muhalefet etmeme düsturunu yerleştiren Mehmed Efendi, her tür inanış ve davranışa bu çerçevede değer biçmektedir. Dolayısıyla o, eleştirirken de çözüm üretirken de sağlam bir itikâdî ve ahlâkî zemin oluşturmaya gayret etmektedir.

Toplumunu bid'atlardan sakındırarak Kur'ân ve Sünnet ile şekillenen bir hayat tesis etme amacıyla telif ettiği eserlerde Mehmed Efendi'nin bu konudaki hassasiyeti açıkça okunmaktadır. Onun, iman esaslarını ve Ehl-i sünnet itikâdının ana prensiplerini açıklayan müstakil risalelerinin yanı sıra, Ehl-i bid'atın kısımları ve sakıncalı görüşleri hakkında halkı bilinçlendirmeye yönelik çalışmalarının da bulunması dikkat çekicidir. Ancak iman girişi ile başlayıp ibadet ve ahlâka dair konularla genişleyen eserleri, Birgivi'nin Ehl-i sünnet mantığını temel alan fikir yapısının en belirgin ürünleridir. Başeseri olan *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*'de Sünnî inanç esaslarını yerleştirdikten sonra davranış motiflerine geçen telif üslûbunun zirvedeki örneğini okuyucusuna sunan bu Osmanlı âlimini, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebinin samimi bir müdafii olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır.